

אחרית דבר

יעל שנקר

אם תראו את בני הגדול

קִין בן אָדָם

תגידו לו שְׁאֲנִי*

הקריאה בעדויות שסמא חסן מוסרת היא הקשבה לעיקר שבעיקר. העדויות בקובץ הזה מזכירות רישום בקו רועד של תמצית החיים, ולפעמים של תמצית הפֶּעֶתה. הינה, למשל, עיקר אחד כזה: "הוא אמר לה: אני רוצה להקשיב לפעילות ליבך כדי לברוח מקולות ההפגזה הסובבים אותנו באוהל העלוב הזה". האישה, כך כותבת חסן, נענתה לו, והקוראת - כל מה שהיא רוצה זה להישאר עוד רגע עם הזוג הזה בלב הגיהנום, בלב ההצלה. היא רוצה לשאול לשמם של בני הזוג, להקשיב לפעילות ליבם, אבל העדות מסתיימת עוד לפני שהפעילה הראשונה נשמעת. הצורה הספרותית של הסיפור הקצרצר, שבה בחרה חסן, מעידה גם היא שאין זמן בשביל זה.

כל אחת מהעדויות האלה היא עולם שלם המנוסח כפרגמנט קפקאי, שלכאורה דורש השתהות או פענוח. אבל אף אחת מהעדויות אינה עומדת בפני עצמה, כי העדות הבאה מייד שואבת את הקורא לסיפורה של דמות אחרת. למשל: "היה לה הרגל, ללכת לבית הקברות המשפחתי. בכל פעם שמת אחד מבני משפחתה, הייתה מקפידה ללכת לשם כבר ביום המחרת."

* דן פגיס, "כתוב בעפרון בקרון החתום", כל השירים (הקיבוץ המאוחד ומוסד ביאליק, 1991), עמ' 135.

בכל פעם שנדמה כי הינה הגענו לקצה, כלומר הדמויות הגיעו אל קצה הגיהנום, מופיעה עדות נוספת. וכשהקוראת מנסה לברוח אל הסמל או אל המשמעות, כמו בקריאה של המכתמים של קפקא, מופיעה עוד תזכורת, בדמות הממשות של הגוף. הגיהנום הזה הוא מעשה ידי אדם, הוא אינו נושא סמליות או משמעות, כולו ממשות גופנית, כמו בפתיחה המצמררת של אחד הסיפורים: "בנה התינוק נקטל עוד בטרם יבש חלבה."

ואין להן שמות, לדמויות. קוראים להן ילד, או אבא, או הוא או היא, או החייל. כל אחד מהם נולד ייחודי, חד-פעמי, אבל חוסר היכולת להימלט מהמוות, מהרעב, מהפציעה ומההרס האורבים בכל פינה, מוחק את ייחודם ומשיבם אל הכללי, אל החוזר על עצמו: "הילד התעקש שאביו לא ייקבר בלי זרועו הכרותה, זו שאף אחד לא מצא תחת ההריסות."

סמא חסן הפקידה את העדויות האלה בידי המתרגמים והמתרגמות של מפתוב, כדי שיעבירו אותן לעברית. זהו מעשה נדיב, נוקב ומטלטל בעת ובעונה אחת. התרגום בדיאלוג מסיר כמעט באחת את מחסום החירשות שבו בחרו קוראי העברית, והם הופכים לנמענים כמעט ישירים של העדות. כמעט, כי איזו זכות יש לקורא לדמיין את עצמו כנמען העדות על המעשה שעשה הוא עצמו? כמעט, כי איזו זכות יש לקוראת לראות בעצמה נמענת של עדות שנכתבה בשפה שאין היא מכירה בה כשפת המקום? כמעט, כי כמו הקריאה של חוה האם בשיר של פגיס שצוטט למעלה, גם חסן אינה פונה ישירות אלינו, קוראי העברית. "אם תראו את..." היא כאילו אומרת במעשה ההפקדה של העדויות בידי מתרגמי מפתוב. אם תקראו, אם תמצאו לדברים האלה נמען, אם הנמען יעז להקשיב.

האם ההקשבה לעדויות הללו בהכרח הופכת את הקורא לנמען שלהן? והאם אפשר בכלל לקרוא אותן בעברית, בישראל, בלי להיות הנמען הישיר, המחויב מכולם, של הכתיבה הזו?

המלחמה הזאת התקיימה לצד שטף עולה על גדותיו של עדויות ודימויים. הם היו שם - למי שביקש לשמוע ולראות אותם. המלחמה לא התרחשה "מעבר לים" או "מעבר להרי החושך". היא לא קרתה בעידן שבו מחביאים עדויות בבקבוק, או בגרב בתוך נעל, ומבריחים אותן אל מעבר לגבול בתכסיסים שונים. זאת הייתה מלחמה שלכאורה הכול בה היה גלוי. ישראל אומנם אסרה על עיתונאים זרים להיכנס לשטחי הלחימה, והביקורים המדודים של כתבים ישראלים תווכו בידי דוברים צבאיים, אולם המשטור הזה של המבט לא יכול בימינו למנוע מעדויות של פלסטינים תושבי הרצועה להגיע אל מי שחפץ להקשיב להן. הן נמצאות ברשתות החברתיות, בעיתונות העולמית, בדיווחים של רופאים, אנשי דת, צוותי סיוע הומניטרי ועוד. לכאורה העדויות יצאו החוצה. לא פעם הן קיבלו אישוש בלתי צפוי ולא מכוון בסרטוני הראווה שפרסמו חיילים ישראלים שהשתתפו בלחימה. ואף על פי כן השאלה אם יש להן נמענים בישראל נותרת חסרת מענה.

כשחסן כותבת על כך, היא מטילה בכל זה ספק:

אני מדמינת מה יעשו כאשר תיפסק המלחמה יום אחד, וכאשר יחדלו לרוץ ולחפש פת לחם ולגימה אחת של מים. אלו שני הדברים הקשים ביותר לחיפוש, מלבד אשליית הביטחון המדומה שהפכה אותם לפליטים הנעים בין צפון הרצועה לדרומה, וממזרחה למערבה. אני מדמינת מה יהיה מצבם כאשר יעצרו לפתע. כמה דמעות יזילו אז? אני חוששת שמא יצאו מדעתם כאשר יתעוררו יום אחד, כל אחד לטרגדיה האישית שלו. אבל האסון הקולקטיבי הגדול ביותר יתרחש כאשר יגלו כי מה שפקד אותם היה עטוף בשתיקה ארוכה של העולם הסובב אותם - שתיקה שאינה כבדה פחות משתיקת הקברים.

חסן מתארת את הגילוי הכפול שמצפה לתושבי הרצועה עם עצירת המלחמה, כשיוכלו להפסיק לנוס או לנוע בחיפוש אחר לחם ומים

במסלולים המחרידים שישראל הכתיבה. ההבנה מה אירע להם, ההבנה שכל האסון הזה התרחש ללא עד, תהיה ודאי מצמיחה. גם עתה, כשהמלחמה לכאורה נעצרה, נדמה שהתנועה והמנוסה עדיין לא נפסקו, שאין בית להתכנס בו אל השקט ואל המחשבה. והשתיקה? האם הם שומעים אותה עכשיו?

כל כך הרבה עדויות, כל כך הרבה תמונות, סרטונים, פוסטים, כל כך הרבה אמצעי תקשורת, אומות, הסכמים - ושתיקת העולם הסובב כבדה לא פחות משתיקת הקברים. אך דומה כי החירות בישראל, הסבת המבט, אטימת האוזניים, ההכחשה, ההשלכה - כל אלה הן השתיקות הגדולות מכולן. אני לא יודעת אם יש לי זכות לומר משהו בעברית על רגע ההיוודעות של תושבי הרצועה לאסון חייהם במלואו, לעובדה שחייהם התנהלו ללא עד. נדמה לי אפוא שהמשימה העיקרית שמציבות בפנינו העדויות איננה להציע הסברים, בוודאי לא באשר לנושאים בסבל - המשימה העיקרית היא להקשיב. זכות הדיבור עכשיו היא שלהם, לא שלנו. אנחנו צריכים להקשיב.

אך מה זה אומר, בעצם, להיות הנמענים של העדויות הללו בעברית? בדברים שכתב דורי לאוב בנושא העדות (בתוך ספרו המשותף עם שושנה פלמן, אשר התחיל בניתוח הסרט "שואה" של קלוד לנצמן) הוא כותב כי ההקשבה לעדות במקרים של "כאב אנושי קיצוני", או "טראומה אנושית אנושה" - היא עצמה מאפשרת את העדות. העד הוא כלוח חלק שמאפשר את מסירת העדות. בד בבד הוא מדגיש את היותו של המאזין אדם נפרד, ואת הפיצול הפנימי בין העד לבין המאזין:

המאזין חייב אפוא להיות, בעת ובעונה אחת, גם עד למעיד על הטראומה וגם עד לעצמו. רק בדרך זו, בערנות בו זמנית לגעש הבלתי פוסק של אותן סכנות פנימיות, הן אצל העד לטראומה והן אצלו כעד למעיד, הוא יוכל להפוך למי שמאפשר את העדות - מי

שמתניע אותה בצעדיה הראשונים ומי שמשגיח על מהלכה ודואג שתנופתה לא תדעך.^{**}

שני התפקידים שלאוב מבחין ביניהם - של היות עד למעיד וגם עד לעצמו - מקבלים כמובן משמעות מורכבת מאוד בהקשר הישראלי. קשה לראות בהקשבה בעברית פתח לעצם הוצאת העדות לפועל. ההקשבה חושפת לא רק את העדות, אלא גם את החירות שלנו לעצם היותה. ונדמה כי הסכנה הגדולה אינה טמונה בהקשבה - על כל ייסוריה - אלא דווקא בסירוב להקשיב. במובן זה ההפקדה של חסן את העדויות בידי מפתנב היא מעשה של נדיבות רבה כלפי העברית ודובריה. חסן, בזכות פעולת התרגום לעברית, היא שמתניעה את ההקשבה שלנו בצעדיה הראשונים. לנו נותר להשגיח על מהלכה, ולוודא שלפחות עכשיו תזכה העדות הזו להקשבה.

^{**} דורי לאוב, "נשיאת עדות, או תהפוכות ההאזנה", בתוך: שושנה פלמן ודורי לאוב (עורכים) עדות: משבר העדים בספרות, בפסיכואנליזה ובהיסטוריה (תרגמה מאנגלית: דפנה רוז; תל אביב: רסלינג, 2008), עמ' 68.